

Monika Ogiewa

Obowiązki urzędników dworskich księcia szczecińskiego Jana Fryderyka

---

Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych 76, 225-245

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MONIKA OGIEWA-SEJNOTA

Stargard

OBOWIĄZKI URZĘDNIKÓW DWORSKICH KSIĘCIA SZCZECIŃSKIEGO JANA FRYDERYKA

Zarys treści: W czasach, kiedy rządy w Księstwie Szczecińskim objął Jan Fryderyk (1569–1600), doszło do przebudowy jego głównej rezydencji w Szczecinie. Po zakończeniu modernizacji książę postanowił zreformować ordynację dworską na wzór niemieckich zarządzeń dworskich obowiązujących przede wszystkim na dworze elektora brandenburskiego, saskiego i meklemburskiego. Dlatego celem artykułu będzie uporządkowanie dotychczasowej wiedzy na temat dworskich urzędników na Pomorzu, pokazanie ewolucji tychże urzędów oraz porównanie wprowadzonych ordynków do obowiązujących na dworach niemieckich w oparciu o zachowane materiały archiwalne.

The content outline: In the period when the rule of the Duchy of Stettin was taken over by Johann Friedrich (1569–1600), the ruler's main residence in Stettin underwent a remodelling. After the modernisation works had ended, the duke decided to reform the organisation of the court on the basis of German court ordinances implemented primarily in the court of the Elector of Brandenburg, Saxony, and Mecklenburg. This is why the aim of the paper is to organise the current body of knowledge concerning court officials in Pomerania, present the evolution of their posts, and compare the regulations introduced in the Duchy to those implemented in German courts on the basis of preserved archival material.

Słowa kluczowe: Pomorze, Jan Fryderyk, historia administracji, ordynacja dworska

Keywords: Pomerania, Johann Friedrich, history of administration, court ordinance

Wstęp

W pomorskiej historiografii dotychczas niewiele miejsca poświęcono zagadnieniom związanym z urzędnikami dworskimi w okresie nowożytnym. Do tej pory ukazały się artykuły dwojga badaczy: Fritza Hasenrittera¹ i Lucyny Turek-Kwiatkowskiej², którzy pokrótce scharakteryzowali urzędników i służbę na książęcym dworze w Szczecinie począwszy od pierwszych ordynków opublikowanych jeszcze w XIV w. Niestety, prace te opisują kompetencje poszczególnych urzędników w sposób ogólny, wykazując tylko niektóre zmiany w ich obowiązkach, przez co nie ujmują problemu w sposób kompleksowy i nie prezentują sposobu funkcjonowania poszczególnych urzędów w świetle dworskiej ordynacji. W przytoczonych artykułach zabrakło również porównania szczeecińskiego dworu z innymi dworami niemieckimi, jak choćby saskim, brandenburskim czy nawet meklemburskim. Kolejna grupa prac polsko- i niemieckojęzycznych dotyczyła kwestii związanych z konkretnymi urzędnikami i zajmowanymi przez nich stanowiskami, jak np. książka Macieja Ptaszyńskiego³, w której znajdziemy informacje dotyczące kaznodziei nadwornego czy artykuł poświęcony kanclerzowi autorstwa Georga Haaga⁴. Zestawienia niemieckich ordynków dworskich powstałych w XVI i XVII w. dokonał Arthur Kern, który zebrał i opublikował ordynacje dworskie wprowadzone przez wybranych władców brandenburskich (uwzględniały Prusy Wschodnie), pomorskich oraz meklemburskich⁵.

Do podjętych w artykule zagadnień związanych z urzędnikami dworskimi w czasach panowania Jana Fryderyka wykorzystano materiały archiwalne będące częścią zasobu Archiwum Państwowego w Szczecinie oraz Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie-Dahlem. W pierwszym z nich przeanalizowano przede wszystkim zachowane ordynacje dworskie z lat 1575 i 1578, które skonfrontowano z ordynacją powstałą jeszcze za panowania Barnima IX w 1569 r. Z niemieckiego

---

¹ F. Hasenritter, *Die pommersche Hofordnungen, als Quellen für die Hof und Landesverwaltung*, „Baltische Studien Neue Folge” (dalej: BS NF), 39, 1937, s. 147–182.

² L. Turek-Kwiatkowska, *Organizacja dworu książęcego w Szczecinie*, w: *Mecenat artystyczny książąt Pomorza Zachodniego*, red. W. Filipowiak, B. Januszkiewicz, Szczecin 1990, s. 165–176.

³ M. Ptaszyński, *Narodziny zawodu. Duchowni luterkańscy i proces budowania konfesji w Księstwach Pomorskich XVI/XVII w.*, Warszawa 2011.

⁴ G. Haag, *Über eine Schrift des Kanzler Otto von Ramin*, „Baltische Studien” (dalej: BS), 27, 1878, s. 422–425.

⁵ A. Kern, *Deutsche Hofordnungen des 16. und 17. Jahrhunderts*, t. 1, Berlin 1905.

archiwum wykorzystano przede wszystkim korespondencję powstałą po podziale erfurckim w 1572 r., kiedy ziemie turyńskie podzielono i utworzono dwa oddzielne księstwa: Saksonię-Weimar oraz Saksonię-Koburg-Eisenach oraz ustanowiono opiekę trzech elektorów: brandenburskiego, saskiego i palatyna reńskiego nad niepełnoletnimi Janem Kazimierzem i Janem Ernestem. Elektorzy mieli wtedy duży wpływ na utworzenie ordynacji tamtejszych dworów.

Celem artykułu jest próba scharakteryzowania i usystematyzowania wiedzy o działalności głównych urzędników książęcych w czasach panowania księcia Jana Fryderyka w latach 1569–1600, kiedy na szczecińskim dworze powstały dwie nowe ordynacje. W badaniach nad urzędnikami dworskimi wykorzystano głównie metodę porównawczą, zestawiając ze sobą porządki dworskie wydane przez poprzednika Jana Fryderyka, Barnima IX (1502–1573) oraz fragmenty ordynacji obowiązujących na dworach saskim, brandenburskim i palatyna reńskiego.

Wykształcenie administracji na szczecińskim dworze

W okresie średniowiecza pomorscy władcy, podobnie jak władcy w innych krajach nie mieli stałej siedziby rezydencjonalnej, lecz podróżowali po różnych miastach swojego państwa. Książęta z dynastii Gryfitów często lokalizowali swoje rezydencje wzdłuż granicy z Polską i Meklemburgią. W tym okresie spośród wszystkich miast pomorskich na czoło wybijał się wspomniany już Szczecin, gdzie znajdował się zamek. Średniowieczni książęta jednak nie przebywali w nim zbyt często, gdyż bardziej lubili swą posiadłość w Kamieniu. Pierwsze znane informacje o organizacji książęcego dworu w Szczecinie pochodzą z XIV w., a dokładniej z 1321 r., kiedy zostały opracowane ogólne zarządzenia dworskie na polecenie Ottona I i Warcisława IV. Na Pomorzu, podobnie jak w innych krajach niemieckich, zaczęły wtedy powstawać ordynacje dworskie zawierające informacje dotyczące zarządzania dworem, a w szczególności prawa i obowiązki urzędników oraz służby dworskiej. Miały one na celu, oprócz unormowania zasad funkcjonowania dworu, zapewnienie spokoju i zgody pomiędzy książęcymi urzędnikami i sługami, dlatego te spisy porządków dworskich często zawierają informacje dotyczące łagodzenia konfliktów oraz listę kar wymierzanych za popełnienie różnego rodzaju przestępstwa⁶.

⁶ Więcej o niemieckich ordynkach w: A. Kern, dz. cyt., s. VII–XV.

Ordynacje dworskie były podobne we wszystkich krajach niemieckich. Przykładowo, w czasach, gdy w 1572 r. doszło do wspomnianego już tzw. podziału erfurckiego i ustanowienia regencji trzech elektorów: brandenburskiego Jana Jerzego, saskiego Augusta oraz palatyna reńskiego Fryderyka III, to opiekunowie małoletnich książąt korespondowali z sobą w celu wypracowania kompromisu dotyczącego powstania dworskiej ordynacji. Z zachowanej korespondencji pomiędzy nimi jasno wynika, że przytaczane przez nich porządki dworskie były do siebie podobne, co pozwoliło przenieść je na tworzący się dwór małoletnich książąt. W tych ordynkach zawarto informacje dotyczące głównych urzędników państwowych i dworskich, kancelarii, sądu nadwornego, ambasadorów, radców, rachmistrzów, kucharzy, krawców, itd. oraz zasad ich wynagradzania⁷.

Na Pomorzu, po objęciu tronu w 1478 r. przez Bogusława X, obszar państwa pomorskiego został scentralizowany i podporządkowany jednemu ośrodkowi decyzyjnemu w Szczecinie, na potrzeby czego rozbudowano wspomniany już wcześniej zamek. To właśnie w szczecińskim zamku powstało centrum administracyjne, na czele którego stał książę sprawujący władzę przy pomocy swoich doradców. Rozwijający się już wtedy humanizm doprowadził do tego, że młodzi ludzie wybierający urzędniczą ścieżkę kariery coraz częściej byli gruntownie wykształceni i znali powszechnie obowiązujące prawo⁸. Przeprowadzenie reformy urzędów centralnych w czasach Bogusława X miało usprawnić rządzenie państwem. Jednak, aby książę mógł zrealizować swój plan, najpierw musiał na nowo zorganizować dwór, nadając mu odpowiednie struktury, na czele których postawił urzędników znających swoje prawa i obowiązki. Wymagało to wszakże zmodyfikowania i opublikowania nowych zarządzeń dworskich zawierających zakres czynności wykonywanych przez osoby zatrudnione na dworze. Z czasem stały się one coraz bardziej szczegółowe, aż w końcu zaczęły ingerować w prywatne życie urzędników państwowych. Tego typu postępowanie było zgodne z tendencjami występującymi na innych XVI-wiecznych dworach niemieckich, gdzie wygenerowały się dwie grupy zarządców. Pierwszą z nich tworzyli urzędnicy centralni, natomiast drugą

⁷ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (dalej: GStA PK), I. HA Geh. Rat, Rep. 41 Beziehungen zu Kursachsen, Nr. 485 [bp.].

⁸ H. Bethé, *Pommersche Herzogsschlosser*, „Ostdeutsche Monatshefte”, 2, 1934, s. 84; H. Bollnow, *Die pommersche Herzöge und die heimische Geschichtschreibung*, „BS NF”, nr 39, 1937, s. 5; D. Schleinert, *Pommersche Herzögen. Die greifen im Porträt*, Rostock 2012, s. 20–21; B. Wachowiak, *Szczecin stolicą księstwa pomorskiego*, w: *Dzieje Szczecina*, red. G. Labuda, Warszawa 1963, s. 218, 234.

osoby zajmujące się zarządzaniem dworem⁹. Przełom w czasach Bogusława X przyniosły przyjacielskie kontakty nie tylko z domem Wettynów, lecz także z innymi dworami europejskimi. Ponadto książę podróżując przez kraje niemieckie i włoskie do Palestyny mógł obserwować funkcjonowanie tamtejszych dworów, gdzie życie codzienne toczyło się według ustalonych i spisanych reguł, nie dając przez to sposobności swobodnym zachowaniom. Po powrocie z pielgrzymki do Ziemi Świętej Bogusław X rozpoczął modelowanie swojego dworu na wzór znanych mu dworów europejskich, tworząc m.in. swoją radę książęcą mającą charakter doradczy oraz radę sądowniczą orzekającą według zapisów prawa rzymskiego¹⁰.

Kolejne zmiany nastąpiły w XVI w., kiedy Księstwem Szczecińskim władał jego syn, Barnim XI. Pierwsza wersja została sformułowana tuż po potwierdzeniu podziału Księstwa Szczecińskiego na dwie części: szczecińską i wołoską. Można przypuszczać, że zarówno Barnim XI, jak i Filip I zlecili przygotowanie takiej samej ordynacji dla obu państw. Podobnie jak poprzednia, nie była ona zbyt rozbudowana, a do wcześniej wymienionych zarządzeń dodano informacje dotyczące obowiązków radców, służby dworskiej i kancelarii. Następne zmiany przyniósł rok 1559, kiedy Barnim XI nakazał zrehabilitować nowe zarządzenia, które mogły zostać ogłoszone rok później. Hasenritter w artykule poświęconym ordynkom dworskim twierdził jakoby po śmierci Filipa I w 1560 r. obowiązującą dotychczas ordynację na dworze w Wołoszczy przeniesiono na dwór szczeciński. Miała ona być znacznie lepiej opracowana, ponieważ bratanek starego księcia otaczał się lepszymi i bardziej wykształconymi doradcami¹¹. Zarządzenia dworskie nie dotyczyły już wyłącznie administracji, spraw sądowniczych czy najważniejszej dla księcia służby, lecz także medyków, halabardników, kaznodziei czy dworskich muzyków. Duży nacisk położono na religijność dworu, ponieważ mimo opisanie powinności uczestniczenia we mszy św., opiekę nad dworem powierzono Bogu. Wszystkie ordynki miały na celu nie tylko zapewnienie należytej wygody osobie

⁹ L. Turek-Kwiatkowska, dz. cyt., s. 165. Zob. również: Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: APS), Inwentarz zespołu Archiwum Książąt Szczecińskich, s. 27–28 [mps].

¹⁰ H. Bollnow, dz. cyt., s. 5; F. Hasenritter, dz. cyt., s. 147; B. Wachowiak, *Odrodzenie na Pomorzu Zachodnim*, w: *Dzieje Szczecina*, red. G. Labuda, Warszawa 1964, s. 234; E. Włodarczyk, *Zmienność funkcji kulturalnej Szczecina od średniowiecza do czasów współczesnych*, w: *Szczecin na przestrzeni wieków. Historia. Kultura. Sztuka*, red. E. Włodarczyk, Szczecin 1995, s. 93–94.

¹¹ F. Hasenritter, dz. cyt., s. 147.

władcy i jego rodzinie, lecz także umożliwienie sprawnego zarządzania państwem. Tak rozbudowany ceremoniał został znacznie ograniczony po śmierci małżonki księcia Branima IX, Anny von Braunschweig-Lüneburg w 1569 r.¹² Po tym Barnim IX abdykował, a jego następcą został młody Jan Fryderyk, dopracowano wtedy istniejącą ordynację, co doprowadziło do wykształcenia typowego, europejskiego dworu podobnego do odwiedzanych przez młodego księcia dworów elektorskich w Berlinie i Dreźnie¹³.

Panowanie Jana Fryderyka to okres stabilizacji państwa na arenie międzynarodowej, co było pokłosiem ułożenia stosunków z cesarzem Maksymilianem II i Brandenburgią. Prowadzona przez niego polityka zagraniczna miała wpływ na rozwój ekonomiczny księstwa, a do tego potrzeba było sprawnego zarządzania państwem, co gwarantowali dobrze wykształceni urzędnicy¹⁴. Trudno porównywać dwory i urzędników w różnych krajach, bowiem na ich funkcjonowanie wpływ miało wiele czynników. Rozbieżności pomiędzy nimi często wynikały przykładowo ze stylu życia danej społeczności dworskiej, stosowanego ceremoniału, a także tradycji wymagającej od władców odpowiednich nakładów finansowych. Dysproporcje pomiędzy różnymi dworami wynikały również z położenia geograficznego czy nawet obowiązującej religii, dlatego pomorskie ordynki są podobne do tych stosowanych na protestanckich dworach niemieckich, ale nie do wzorców obowiązujących w katolickiej Polsce. W szczególności wzorowano się na dworze brandenburskich, saksońskim, a nawet meklemburskim. Wynikało to zapewne z tego, że książęta pomorscy prowadzili z tymi dworami ożywione kontakty zarówno na polu politycznym, jak i towarzyskim, co wynikało z sąsiedztwa, wspólnego obrządku religijnego oraz bliskich relacji rodzinnych¹⁵.

---

¹² Tamże, s. 151; M. Ptaszyński, dz. cyt., s. 89; Z. Boras, *Książęta Pomorza Zachodniego*, Poznań 1996, s. 245–246.

¹³ B. Wachowiak, *Próby scentralizowania państwa pomorskiego za Bogusława X i jego następców*, w: *Historia Pomorza*, red. G. Labuda, t. 3, cz. 1, Poznań 1976, s. 839. Więcej na ten temat zob.: M. Ogiewa, *Obowiązki i wynagrodzenia urzędników książęcych w świetle ordynku dworskiego z 1575 roku*, w: *Szczecin – codzienność miasta i jego mieszkańców. Czwartą Konferencja Edukacyjna, 9 XII 2011 r.*, red. K. Rembacka, Szczecin 2012, s. 49–50.

¹⁴ L. Turek-Kwiatkowska, *Filip II i Filip Hainhofer – miłośnicy sztuki*, w: *Filipa Hainhofera dziennik podróży, zawierający obrazki z Frankonii, Saksonii, Marchii Brandenburskiej i Pomorza z 1617 roku*, oprac. K. Gołda, Szczecin 2000, s. 6.

¹⁵ J.H. Zedler, *Grosse vollständige Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste*, 13, s. 405 (<http://www.zedlerlexikon.de/blattem/einzelseite.html?id=127017&bandnummer=13&seitenzahl=0216&supplement=0&dateiformat=1>; dostęp: 24 II

Za rządów Jana Fryderyka powstały dwa ordynki dworskie w roku 1575 i 1579. Jak wspomniano, pierwszy bazował na porządkach dworskich wprowadzonych przez Barnima XI. Późniejsze ordynki to efekt współpracy Jana Fryderyka z jego bratem, a zarazem władcą Księstwa Wołoskiego, Ernestem Ludwikiem. Jednak, podobnie jak w czasach jego poprzedników, to ordynki wołoskie okazały się lepiej przygotowane niż szczecińskie i stały się wzorem dla szczecińskich urzędników¹⁶.

W dworskich ordynkach przygotowanych na życzenie Jana Fryderyka opisano organizację dworu, hierarchię urzędników i służby dworskiej, w podobnej kolejności, jak na dworach elektorskich¹⁷. Charakterystyczne dla tych zapisów jest jednak to, iż różnice w sprawowanych przez nich obowiązkach były słabo zarysowane, co w przypadku szczecińskiego dworu ilustrują wzajemnie przenikające się powinności marszałka, starosty oraz rentmistrza. Urzędnicy ci różnią się tylko miejscem w dworskiej hierarchii, co ma wpływ na ich dochody¹⁸.

Marszałek dworu

Wspomniano, że od czasów średniowiecza w pobliżu osoby władcy tworzyły się niewielkie grupy osób pochodzących ze szlachty, które chciały dzięki temu osiągnąć najważniejsze godności w państwie. Do tradycyjnych stanowisk zaliczano marszałka dworu (*Hofmarschall*), szambelana (*Kämmerer*), stolnika (*Truchseß*) czy podczaszego (*Mundschenck*) i to właśnie oni dbali o dworski ceremoniał aż do końca epoki. W okresie renesansu nastąpił rozwój administracji państwowej, za którym szła reorganizacja dworu polegająca nie tylko na zmianach w jego funkcjonowaniu, lecz także w obowiązkach dworskich urzędników i służby. Z wymienionych powyżej stanowisk na większości europejskich dworów pozostał jedynie urząd marszałka¹⁹.

2014). Zob. także: N. Elias, *Przemiany obyczajów w cywilizacji Zachodu*, Warszawa 1980, s. 15–17, 239; A. Mączak, *Rządzący i rządzeni. Władza i społeczeństwo w epoce wczesnonowożytnej*, Warszawa 2002, s. 223, 229; J. Kodzik, *Ceremoniał polskiego dworu królewskiego w XVIII w. z perspektywy niemieckich uczonych*, Warszawa 2015, s. 31–37.

¹⁶ F. Hasenritter, dz. cyt., s. 151.

¹⁷ GStA PK, I. HA Geh. Rat, Rep. 41 Beziehungen zu Kursachsen, Nr. 485 [bp.]. Por. A. Kern, dz. cyt., s. 34–77.

¹⁸ A. Mączak, dz. cyt., s. 190.

¹⁹ P. Bahl, *Der Hof des Großen Kurfürsten. Studien zur höheren Amtsträgerschaft Brandenburg-Preußens*, Köln–Weimar–Wien 2001, s. 40.

Na dworze Jana Fryderyka marszałek był jedną z najważniejszych postaci, który na znaczeniu zyskał po zjednoczeniu Księstwa Pomorskiego przez Bogusława X i reorganizacji jego dworu. W latach rządów Barnima IX, podobnie jak na innych dworach niemieckich, jego kompetencje na krótko przejął ochmistrz dworu (*Hofmeister*), pozostawiając marszałkowi kwestie związane ze służbą dworską. Taki stan należy jednak uznać za przejściowy, ponieważ w ordynacji dworskiej Jana Fryderyka urząd ochmistrza zupełnie zanikł, a najważniejszą postacią w dworskiej hierarchii ponownie stał się marszałek dworu²⁰, który dzielił obowiązki z starostą zamku. Marszałek dworu był urzędem dożywotnim, a osoba mianowana na to stanowisko składała przysięgę na wierność aktualnie panującemu władcy. Urzędnik ten w swojej przysiędze zobowiązywał się do zachowania w sekrecie wszystkich tajemnic państwowych. Ze względu na swoje obowiązki miał on dostęp do wszystkich spraw dworu i państwa, dlatego też należał do grona dworskich radców, pośród których zajmował najwyższą pozycję. Do jego zadań należało przede wszystkim pilnowanie, czy na dworze przestrzegano ceremoniału oraz zarządzanie całym dworem. Należy przez to rozumieć, iż nadzorował on służbę dworską, a w razie potrzeby wymierzał kary. Rolą marszałka było także organizowanie czasu pracy w taki sposób, aby mógł wysłuchać postulatów służby w celu rozwiązania problemów negatywnie wpływających na funkcjonowanie dworu²¹. W ordynkach zobligowano go również do wykrywania dworskich spisków i karania tego typu występów w odpowiedni sposób, ale zgodnie z obowiązującym prawem²². Towarzyszył księciu podczas podróży i polowań oraz sprawował pieczę nad książęcymi piwnicami, browarem, piekarnią, stajnią i arsenałem²³.

Raz w roku, najczęściej w okolicach Wielkiego Postu, marszałek dworu był zobligowany do wizytowania domen książęcych. Celem tych wizyt była kontrola i zapewnienie stałego dochodu skarbowi państwa²⁴. Mając wiedzę o kondycji poszczególnych domen, mógł decydować o zaopatrzeniu dworu w żywność pochodzącą z wybranych folwarków książęcych²⁵.

---

²⁰ F. Hasenritter, dz. cyt., s. 166; B. Wachowiak, *Próby scentralizowania państwa...*, s. 839, L. Turek-Kwiatkowska, *Organizacja dworu książęcego...*, s. 165.

²¹ Tamże, s. 52–53.

²² APS, Archiwum Książąt Szczecińskich (dalej: AKS), sygn. I/3078, Die Hofordnung, s. 10–11.

²³ F. Hasenritter, dz. cyt., s. 164–166.

²⁴ Tamże, s. 165; B. Wachowiak, *Gospodarka folwarczna w domenach Księstwa Pomorskiego w XVI i na początku XVII wieku*, Warszawa 2005, s. 18.

²⁵ APS, AKS, sygn. I/3107, Hofordnungen des Furstlichen Hauses Stettin Pommern, s. 189.

Codziennie życie dworskie pochłaniało duże nakłady pieniężne, co często spotykało się z krytyką poddanych, prowadziło bowiem do kryzysu ekonomicznego państwa. Z ordynacji dworskiej zmodyfikowanej w 1579 r. można odnieść wrażenie, że urzędnicy dworscy, a być może nawet sam książę, mieli świadomość trudnej sytuacji finansowej księstwa, ponieważ nałożono na marszałka obowiązek spisywania tygodniowych raportów dotyczących wydatków dworu. Taki rejestr spisywano w każdy poniedziałek. W tym samym dniu ordynowano również kontrolę książęcej kuchni, browaru oraz piwnic, aby zapobiegać kradzieżom i marnotrawstwu państwowych pieniędzy. Marszałek, aby móc podolać swoim codziennym obowiązkom, miał do pomocy wyznaczonych przez siebie ludzi. Na ogół były to osoby wykształcone i odpowiednio zorientowane w swoich obowiązkach²⁶.

Jan Fryderyk w czasie swoich rządów na stanowisko marszałka mianował osoby pochodzące ze szlachty pomorskiej, które – jak się okazało – „gospodarowały lepiej niż ich poprzednicy” oraz następcy. Znanym z zachowanych materiałów archiwalnych marszałkiem nadwornym był Kacper von Wedel, który swoją funkcję mógł sprawować w latach 1579–1603, co oznaczało, że piastował swój urząd także podczas rządów następcy Jana Fryderyka, Barnima X²⁷.

Starosta zamkowy

Powyżej wspomniano, że pomocnikiem marszałka był starosta zamku (*Hauptmann*)²⁸. Uważany był za jedną z najważniejszych postaci na dworze, której pozycję można porównać do marszałka. Jego funkcja była bardzo odpowiedzialna, gdyż odpowiadał za bezpieczeństwo księcia i jego rodziny oraz innych mieszkańców dworu. Jego obowiązki nie obejmowały jednak tylko sprawowania kontroli nad strażą i zamkiem, ale też nad kuchnią, piwnicami, piekarnią itp. Przeprowadzane przez niego kontrole pomieszczeń gospodarczych i czuwanie nad ich pracownikami sprawiły, że odpowiadał również za zaopatrzenie dworu w produkty spożywcze. W momencie wyrażenia zgody na przywóz nowych towarów z książęcych folwarków nadzorował ich rozdysponowanie oraz późniejsze wykorzystywanie zapasów. W sprawach

²⁶ Tamże, s. 53–54.

²⁷ Tamże, s. 5; F. Hasenritter, dz. cyt., s. 163.

²⁸ W języku polskim brak dokładnego odpowiednika, jednak kompetencjami najbardziej przypominał starostę zamku.

dotyczących artykułów spożywczych był zobligowany do konsultacji z rentmistrzem, ażeby ustrzec się od generowania wysokich kosztów związanych z ich sprowadzaniem. Może świadczyć to o tym, że na dworze dochodziło do częstych nadużyć (np. kradzieże żywności, spożywanie jedzenia przez osoby nieuprawnione), tym bardziej iż na marszałka, rentmistrza oraz starostę nałożono odpowiedzialność za otwieranie i zamykanie miejsc, w których przyrządzano posiłki, a także pilnowanie, aby nikt nie przebywał w tych pomieszczeniach bez ich wiedzy. Gdy ten zakaz został złamany, to sprawcę czekała kara bądź nawet wezwanie przed sąd nadworny²⁹. Mogło to być pokłosiem znanych z przeszłości przypadków trucia żywności, tym bardziej że starosta zamkowy osobiście sprawdzał jakość serwowanych na dworze potraw, nawet wtedy, gdy dwór podróżował³⁰. Aby móc sprawować taką kontrolę nad dworzanami, marszałek i starosta musieli dobrze znać dworskie zarządzenia, ponieważ tylko wtedy nikt nie mógł zarzucić im braku kompetencji³¹.

Rolą starosty był nie tylko nadzór nad miejscami, w których przygotowywano potrawy, lecz przede wszystkim sprawowanie kontroli nad zamkiem. Pod jego komendą znajdowali się książęcy drabanci czuwający nad bezpieczeństwem zamku. Nic więc dziwnego, że szczególnie uważnie starosta pilnował zbrojowni, w której przechowywano broń³². Miejscem strategicznym i pilnie strzeżonym była brama wjazdowa do książęcego zamku. Stojące na straży osoby bacznie przyglądały się wszystkim przybywającym na dwór, dlatego ich zwierzchnicy tak organizowali warty, aby nie pozwolić strażnikom odczuć przemęczenia³³. Wypoczynek strażników był na tyle istotny, że w specjalnych rejestrach odnotowywano nie tylko ich czas służby, lecz także liczbę przespanych godzin³⁴. Pilnujący zamku strażnicy od wachty pracowali na dwie, dwunastogodzinne zmiany, przypadające na północ i południe. Przemęczenie strażników mogło spowodować zagrożenie bezpieczeństwa nie tylko władcy, lecz również jego rodziny i przebywających na dworze gości. Ze względu na ochronę zamku każda osoba planująca odwiedzenie

²⁹ APS, AKS, sygn. I/3104, Hofordnung Anno 1575, s. 67–70, 75–75b.

³⁰ Tamże, sygn. I/3107, Hofordnungen des Furstlichen Hauses Stettin Pommern, s. 189, 191.

³¹ Tamże, sygn. I/3104, Hofordnung Anno 1575, s. 67–70, 75–75b.

³² Tamże, sygn. I/3107, Hofordnungen des Furstlichen Hauses Stettin Pommern, s. 191; F. Hasenritter, dz. cyt., s. 158.

³³ APS, AKS, sygn. I/3107, Hofordnungen des Furstlichen Hauses Stettin Pommern, s. 188, 190.

³⁴ Tamże, s. 190.

szczecińskiego dworu musiała z dużym wyprzedzeniem wysłać list informujący o dacie i okolicznościach przyjazdu, który następnie był odnotowywany w kancelarii i dopiero wtedy starosta zamkowy otrzymywał zgodę na otwarcie bramy w danym terminie³⁵.

Starosta rozdzielał również świece mające zapewnić oświetlenie, co podlegało z kolei kontroli zastępcy marszałka. Świece całkiem słusznie uchodziły za niebezpieczne źródło światła, ponieważ chwila nieuwagi mogła doprowadzić do zaproszenia ognia. Z tego powodu liczba zapalanych świec była zależna od pory roku. Przykładowo, latem, kiedy dzień był dłuższy, świece montowano w pięcioramiennych świecznikach, zimą natomiast używano świeczników ośmioramiennych³⁶.

Starostą zamku wymienionym z imienia i nazwiska w dworskiej ordynacji z 1579 r. był Lorenz Podewills, pochodzący, podobnie jak marszałek, z pomorskiej rodziny szlacheckiej. Wiadomo, że jego wynagrodzenie wynosiło cztery guldeny miesięcznie oraz że otrzymywał pewien deputat, jednak nieznanego rodzaju³⁷. Po przeanalizowaniu otrzymywanych przez innych urzędników wynagrodzeń w naturze, wydaje się wielce prawdopodobne, że dostawał on żywność, opał oraz dwa razy do roku strój.

Rentmistrz krajowy

W państwie pomorskim kwestiami ekonomicznymi zajmował się tzw. rentmistrz krajowy (*Landrentmeister*). Jego rola zyskała na znaczeniu, podobnie jak w przypadku marszałka, w czasach panowania Bogusława X, kiedy stał się najważniejszym urzędnikiem skarbowym, do którego kompetencji należało zarządzanie: domenami książęcymi, regaliai oraz płaconymi cłami. Co roku sporządzał sprawozdania ze stanu finansowego księstwa, a na co dzień kontrolował wydatki władcy³⁸. W czasach Jana Fryderyka w sprawach finansowych nastąpiło widoczne uzależnienie władzy książęcej od szlachty, bowiem wydatki na utrzymanie dworu znacznie przekraczały możliwości finansowe panującego, a uchwalenie podatków specjalnych wymagało zgody pomorskich stanów. W Stargardzie założono wówczas skarb ziemski dla Księstwa

³⁵ Tamże, s. 188, 190–192.

³⁶ Tamże, s. 191; F. Hasenritter, dz. cyt., s. 158.

³⁷ APS, AKS, sygn. I/3107, Hofordnungen des Furstlichen Hauses Stettin Pommern, s. 18, 46.

³⁸ T. Kantzow, *Pomerania. Kronika Pomorska z XVI wieku*, tłum. K. Gołda, przyp. i kom. T. Białecki, E. Rymar, Szczecin 2005, t. 2, ks. 2, s. 55, przyp. 170.

Szczecińskiego i tam właśnie trafiały sumy z uchwalonych podatków nadzwyczajnych. Początkowo w ich poborze wraz z przedstawicielami pomorskich stanów uczestniczył rentmistrz. Z czasem jednak stany stworzyły stały, pięcioosobowy organ składający się z trzech przedstawicieli szlachty i dwóch reprezentantów miast, którzy czuwali nad książęcym długiem, gwarantując jednocześnie zaciąganie kolejnych pożyczek³⁹. Tego typu działania doprowadziły do obniżenia pozycji rentmistrza, odtąd bowiem podlegała mu tylko kasa księstwa oraz prywatna szkatuła władcy⁴⁰. Wyżej wspomniano już, że każdy dworski wydatek konsultowano z rentmistrzem. Zabierał on głos również w sprawach urlopowych urzędników i wypłacaniu im w tym czasie wynagrodzenia⁴¹.

Kompetencje rentmistrza wychodziły też poza dwór, ponieważ, jak wspomniano, zarządzał domenami. Obszar ten został powiększony o ziemie, które na skutek sekularyzacji dóbr kościelnych będącej pokłosiem reformacji w 1534 r., przeszły w ręce władcy. Z tego powodu nadrzędnym celem rentmistrza było dbanie o dochodowość książęcych majątków, kontrolowanie uprawy zbóż, hodowli bydła, owiec, trzody chlewnej oraz drobiu. W każdej domenie powinny znajdować się również spichlerze „wybudowane tanim kosztem”, aby zapewnić zapas zboża na okres nieurodzaju. Nadwyżki ziarna można było jednak sprzedawać⁴². W czasie panowania Jana Fryderyka stanowisko rentmistrza zajmował Łukasz Hogemeister, o którym nie ma żadnych konkretnych informacji poza wymienieniem go z imienia i z nazwiska w dworskich ordynkach z roku 1589⁴³.

Rentmistrz krajowy rezydował w kancelarii, gdyż za panowania Jana Fryderyka nie miał już takiego znaczenia, jak w czasie panowania Bogusława X, ponieważ nie zarządzał już finansami księstwa, tylko prywatną szkatułą księcia oraz kontrolował jego wydatki na utrzymanie dworu. W tym celu sporządzał rejestry wydatków i dochodów, jednak o swoich wpisach do rejestru był zobowiązany informować ochmistrza, marszałka dworu i osoby, których te wpisy dotyczyły⁴⁴. Tego typu

---

³⁹ R. Gaziński, *Księstwo pomorskie w czasach Lubinusa*, w: *Eilharda Lubinusa podróż przez Pomorze*, red. R. Skrycki, Szczecin 2013, s. 49–50.

⁴⁰ B. Wachowiak, *Próby scentralizowania państwa...*, s. 841.

⁴¹ F. Hasenritter, dz. cyt., s. 164–165.

⁴² E. Podralska, „Organizacja dworu księcia Jana Fryderyka”, mps pracy magisterskiej, Archiwum Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1998, s. 54; B. Wachowiak, *Próby scentralizowania państwa...*, s. 841–842.

⁴³ F. Hasenritter, dz. cyt., s. 163.

⁴⁴ APS, AKS, sygn. I/3102, Die Hofordnung de Anno 1569, s. 204.

zapis w ordynacji dworskiej mógł potwierdzać degradację jego pozycji w dworskiej hierarchii, tym bardziej że nawet do posiłków nie zasiadał przy głównych urzędnikach centralnych, lecz razem z personelem kancelarii zajmował miejsce przy trzecim stole⁴⁵.

Kanclerz

Jednym z najważniejszych urzędników państwowych zamieszkujących szczeciński dwór był kanclerz. W ordynkach Barnima IX z 1541 r. wymieniony został na pierwszym miejscu, co z całą pewnością świadczyło o jego znaczeniu w dworskiej hierarchii. Kanclerz był kierownikiem kancelarii uchodzącej za jeden z ważniejszych urzędów centralnych w państwie, ponieważ ogniskowała się tam początkowo zajmowała się nie tylko sprawami polityki zagranicznej, lecz także sądowymi i wewnętrznymi⁴⁶. W związku z tym, że w kancelarii ogniskowała się polityka, to kanclerz musiał składać przysięgę na wierność władcy. Rola kanclerza w okresie renesansu nie uległa zmianie, ponieważ jego pozycja w dworskiej hierarchii nadal była wysoka. Ordynki dworskie jasno określały, że kanclerz ze swoich poczynań odpowiadał wyłącznie przed władcą. W polityce wewnętrznej zaś powinien być zgodny z radcami, do których sam się zaliczał. Nie mógł jednak należeć do żadnego stronnictwa, ponieważ urząd zobowiązywał go do zachowania bezstronności, co często umożliwiało mu szybkie podejmowanie decyzji⁴⁷. Kierując kancelarią, wydawał dyspozycję dotyczące poczty wychodzącej i przychodzącej na zamek, czuwał nad poprawnością przygotowywanych listów i rozkazów, aby były sporządzone zgodnie z wolą księcia. Stał również na straży książęcej pieczęci, której nie mógł używać nikt z wyjątkiem kanclerza⁴⁸.

Kanclerz przewodził również pracom kancelarii dworskiej uchodzącej za najważniejszy i zarazem najstarszy organ wykonawczy władzy centralnej na Pomorzu. W okresie średniowiecza urząd ten był utożsamiany z osobą kanclerza, a dokumenty tam powstające ustalały nowy porządek prawny. Wobec narastającej liczby dokumentów kancelarię

⁴⁵ Tamże, sygn. I/3104, Hofordnung Anno 1575, s. 97–109.

⁴⁶ Szerzej por. M. Ogiewa-Sejnota, *Kancelaria na dworze księcia szczecińskiego Jana Fryderyka, personel i funkcjonowanie. Zarys problematyki*, „Studia Maritima”, t. 27, 2014, nr 2, s. 137–147; B. Wachowiak, *Próby scentralizowania państwa...*, s. 839–840.

⁴⁷ APS, AKS, sygn. I/3104, Hofordnung Anno 1575, s. 25–26, 38.

⁴⁸ F. Hasenritter, dz. cyt., s. 163–165.

poddano reorganizacji, czego pokłosiem była rozbudowa aparatu urzędniczego. Nadal był to odrębny urząd związany z osobą kanclerza oraz wysokimi rangą urzędnikami dworskimi i ziemskimi⁴⁹.

Kanclerz w każdy poniedziałek tygodnia musiał zdawać relacje władcy z funkcjonowania kancelarii. Te spotkania często dotyczyły opóźnień w jej pracach i ewentualnych przyczyn tego stanu rzeczy. Oprócz zwierzchnictwa nad kancelarią, odpowiadał on również za sprawy toczące się przed sądem nadwornym, gdzie często występował jako zastępca księcia. Narastająca ilość obowiązków i czasochłonne prace nad wygotowaniem dokumentów doprowadziły do przeciążeń kancelarii oraz do wydzielenia się sądu nadwornego podczas sejmu krajowego w Wolinie w 1575 r. Jednak nawet po tej reformie kanclerz nadzorował przygotowanie i same rozprawy sądowe. Kontrolował również dworskich radców, którzy czasem korzystali z usług kancelarii. Dodatkowo jego zaangażowanie w funkcjonowanie sądu dawało mu możliwość pozwania, a nawet przesłuchiwania innych dworskich urzędników, na czele z marszałkiem, ochmistrem⁵⁰ i rentmistrzem, w przypadku, kiedy podejrzewał ich o popełnienie przestępstwa lub niedopełnienie obowiązków. Według dworskich ordynków kanclerz powinien codziennie przeglądać korespondencję, aby następnego dnia móc przedstawić sprawy na posiedzeniu rady⁵¹.

Jan Fryderyk na stanowisku kanclerza obsadzał kompetentne osoby pochodzące z rodzimej szlachty. Po Jakubie von Kleist stanowisko kanclerza objął w 1586 r. Otto von Ramin. Pochodził on z pomorskiego rodu szlacheckiego. W czasach młodości, zgodnie z ówczesną modą, wiele podróżował, dzięki czemu zdobył solidne wykształcenie i ogładę. Początkowo na dworze Jana Fryderyka pełnił on funkcję marszałka, a później już jako kanclerz często bywał w misjach dyplomatycznych,

---

⁴⁹ K. Bobowski, *Dokumenty i kancelarie na Pomorzu Zachodnim do końca XIII w.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia”, t. 54, 1988, s. 5–6; A. Gut, *Personel kancelarii książąt pomorskich do połowy XIV wieku*, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 14, 1999, z. 1, s. 73; F. Haseritter, dz. cyt., s. 165; S. Nawrocki, *Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średniowiecza do końca XX wieku*, Poznań 1998, s. 40; J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2008, s. 268–269.

⁵⁰ W 1575 r. obowiązki ochmistra podzielono pomiędzy marszałka i starostę dworu, a samo stanowisko zostało zlikwidowane. Zob.: F. Haseritter, dz. cyt., s. 166; B. Wachowiak, *Próby scentralizowania państwa...*, s. 839; L. Turek-Kwiatkowska, *Organizacja dworu książęcego...*, s. 165.

⁵¹ APS, AKS, sygn. I/3104, Hofordnung Anno 1575, s. 26–28; F. Haseritter, dz. cyt., s. 166–167; R. Klempin, *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns: aus der Zeit Bogislafs X*, Bath–Berlin 1859, s. 409.

m.in. do księcia Juliusza z Brunszwiku, Joachima Fryderyka biskupa Magdeburga oraz do cesarza⁵².

W czasach Jana Fryderyka kanclerzem był także Caspar vom Wolde, który zastąpił na tym stanowisku Ottona von Ramina. Nie wiadomo, kiedy dokładnie to nastąpiło, ale można przypuszczać, że miało to miejsce po roku 1589, ponieważ wtedy książę przyznał jeszcze specjalny deputat kanclerzowi von Raminowi⁵³. Vom Wolde, urodzony w Ostrym Bardzie, od strony matki spokrewniony był z rodziną wcześniejszego kanclerza Jakuba von Kleista. Uchodził za inteligentnego i bardzo kulturalnego człowieka. Funkcję kanclerza pełnił również w czasach jego następcy Barnima X i dopiero po objęciu tronu przez Bogusława XIII w 1603 r. został przeniesiony na stanowisko starosty do Kołbacza⁵⁴.

Radcy dworu

Radca to typowe stanowisko urzędnicze przybierające na znaczeniu w czasach nowożytnych. W XVI w. na dworze szczecińskim władcy coraz częściej potrzebowali opinii wykształconych urzędników, którymi przeważnie byli prawnicy. Warto w tym miejscu nadmienić, iż przy obsadzaniu tych stanowisk niewielką rolę odgrywało pochodzenie kandydata⁵⁵. W czasach Barnima IX doszło do wyraźnego oddzielenia radców od służby. Osoby będące książęcymi radcami na ogół pochodziły z zagranicy, a nie z rodzimej szlachty pomorskiej, dlatego też nie cieszyły się szacunkiem lokalnych panów. Ich liczba i kompetencje ciągle ulegały zmianie, co wynikało z aktualnej sytuacji i zapotrzebowania, ponieważ oprócz doradzania władcy, wizytowali oni urzędy oraz brali udział w procesach sądowych. Do tych zadań w księstwie potrzebowano mniej więcej dziesięć osób. W pierwszej XVI-wiecznej ordynacji dworskiej z 1541 r. wymieniono sześciu radców. Przez kolejne lata ich liczba rosła, dochodząc w 1579 r. do trzynastu. Cały czas przebywali oni na książęcym zamku i mogli opuścić go tylko w ważnych sprawach. Nie zabierali głosu w polityce zagranicznej ani nie towarzyszyli księciu

⁵² G. Haag, dz. cyt., s. 422–425.

⁵³ APS, AKS, sygn. I/3107, Hofordnung des Fürstlichen Hauses Stettin Pommern, s. 231; APS, AKS, sygn. I/3110, Deputat, Holz, Brot und Justiz – Ordnung Anno 1589, s. 27.

⁵⁴ H. von Bülow, Caspar vom Wolde, <http://www.deutsche-biographie.de/sfz86010.html> (dostęp: 12 VIII 2014).

⁵⁵ A. Mączak, dz. cyt., s. 194; B. Wachowiak, *Próby scentralizowania państwa...*, s. 839.

w podróżach zagranicznych, chyba że wymagała tego aktualna sytuacja międzynarodowa. W każdy poniedziałek radcy zbierali się w kancelarii, aby zdać sprawozdanie z czynności wykonywanych w poprzednim tygodniu, z czego następnie sporządzano protokół. Na koniec tygodnia, najczęściej w piątkowy poranek, radcy spotykali się z księciem w celu rozpatrzenia wpływających do kancelarii próśb i skarg. Radcy pracowali również w różnych komisjach, w których decyzje zapadały kolegialnie⁵⁶.

Obok nich na dworze pojawili się radcy ziemscy zw. landratami. Wybierani byli na jakiś czas i stanowili reprezentacje stanów pomorskich. Razem z radcami tworzyli księżęce ciało doradcze⁵⁷.

Kaznodzieja nadworny

Stanowisko kaznodziei nadwornego (*Hofprediger*) jest niewątpliwie związane z reformacją w Kościele. Należy pamiętać, że osoba na tym stanowisku zastąpiła katolickich księży, którzy nie przeszli na nowy obrządek. W związku ze sprawowaną funkcją ich pozycja na dworze była znacznie wyższa niż innych urzędników, ponieważ na ogół osoby na tym stanowisku były nie tylko proboszczami w kościele zamkowym, lecz przede wszystkim spowiednikami władców i ich najbliższych. Miały dzięki temu dostęp do informacji o ich życiu i niekiedy tę wiedzę mogły wykorzystywać do wpływania na rządę.

W życiu duchowym władców, ich rodzin i innych dworzan dużą rolę odgrywał sposób odprawiania liturgii. Dwór, podobnie jak zwykli śmiertelnicy, potrzebował osób dbających o jego religijność. Przed reformacją o dusze dworu troszczyli się księża, którzy zastąpili kaznodzieje ewangelicy. Kaznodzieja dworski nie tylko odprawiał nabożeństwa, lecz także troszczył się o życie religijne władców i jego rodziny. Zgodnie z duchem czasu kaznodzieje w większości pochodzili z mieszczaństwa. Była to grupa wykształconych osób, po studiach na protestanckich uniwersytetach, w szczególności w Wittenberdze⁵⁸.

Głównymi obowiązkami nadwornego kaznodziei było czuwanie nad tym, co najważniejsze w codziennej praktyce religijnej, czyli nad indywidualną modlitwą połączoną z czytaniem Pisma Świętego. Kulminacyjnym punktem jego obowiązków było odprawianie nabożeństw, szczególnie niedzielnych, mających na celu nawrócenie, adorację i nauczanie, które

⁵⁶ F. Hasenritter, dz. cyt., s. 161–162.

⁵⁷ B. Wachowiak, *Próby scentralizowania państwa...*, s. 839.

⁵⁸ J. Burkhardt, *Stulecie reformacji Niemczech*, Warszawa 2009, s. 150–151.

odbywały się przez modlitwę, czytanie Biblii i kazanie wygłaszane przez kaznodzieję. W roku liturgicznym szczególnie uroczyście obchodzono komunię cztery razy do roku: podczas Wielkanocy, Zielonych Świątek, na początku jesieni oraz w Boże Narodzenie. W obrządku protestanckim przyjmowano ją pod dwiema postaciami, czyli chleba symbolizującego ciało Chrystusa i wina wypijanego na pamiątkę przelanej krwi Jezusa⁵⁹.

Jak wynika z dworskiej ordynacji, książę przywiązywał dużą wagę do religii, ponieważ tym zagadnieniom poświęcono sporo miejsca. Pierwsze wzmianki o nadwornym kaznodziei pochodzą z 1579 r., kiedy dokładnie opisano jego obowiązki dworskie. Co prawda skupiły się one głównie wokół jego życia duchowego, jednak zaznaczono, iż powinien doskonalić się poprzez czytanie książek, dzięki czemu będzie lepszym katechetą. W zarządzeniach dworskich zawarto postulat, że kaznodzieja z racji sprawowanej funkcji powinien otaczać opieką wszystkich wiernych przebywających na dworze. Nie wystarczało jedynie dbanie o ich religijność, katecheta musiał odznaczać się przede wszystkim życzliwością i chęcią niesienia pomocy potrzebującym. W ordynkach zachęcano również młodzież dworską, aby sama kształciła się i miała własne przemyślenia i wiedzę, co miało jej pomóc w zrozumieniu słów kaznodziei. Do obowiązków kaznodziei nadwornego należało również niesienie pociechy podczas choroby i w obliczu śmierci, lecz bez zgody władcy nie można było udzielić mu ostatniego namaszczenia. Ponadto kaznodzieja towarzyszył księciu we wszystkich jego podróżach, podczas których odgrywał rolę spowiednika⁶⁰.

Najbardziej znanym kaznodzieją nadwornym księcia Jana Fryderyka był stargardzianin Jakob Schmidt (pod takim funkcjonuje w dworskich dokumentach), zwany Fabricius lub Faber. Na służbę u Jana Fryderyka w charakterze kaznodziei szczecińskiego kościoła zamkowego został przyjęty w 1577 r. Wtedy również na jakiś czas wyjechał do Greifswaldu, gdzie na tamtejszym uniwersytecie uzyskał stopień doktora w zakresie teologii. Po powrocie otrzymał nadzór nad Pedagogium. W 1595 r. na stanowisku szczecińskiego generalnego superintendenta zastąpił Johanna Cogelera⁶¹.

Nadworny kaznodzieja pełnił również funkcję książęcego radcy. Występuje bowiem w wykazie radców książęcych z 1575 i 1589 r. Można wysunąć przypuszczenie, że w jego gestii należało opiniowanie

⁵⁹ F. Lebrun, *Reformacja: wspólna wiara i osobista pobożność*, w: *Historia życia prywatnego*, red. R. Chartier, t. 3, Wrocław 2005, s. 121, 124–125.

⁶⁰ APS, AKS, sygn. I/3078, Die Hofordnung, s. 12–14.

⁶¹ M. Ptaszyński, dz. cyt., s. 13; J.G.L. Kosegarten, *Geschichte der Universität Greifswald mit urkundlichen Beilagen*, 1, Greifswald 1857, s. 221.

spraw związanych z religią i Kościołem. Za swoją pracę pobierał wynagrodzenie i dodatkowe premie w postaci deputatu przyznawanego na ogół we wrześniu w dniu św. Michała. Według spisu wydatków kaznodzieja otrzymał ekwiwalent w postaci: woła, 10 owiec, świni, beczki masła i sera oraz 3 wispele żyta, tyle samo jęczmienia, owsa⁶².

Wydaje się również wysoce prawdopodobne, że do obowiązków nadwornego kaznodziei przypisano zadanie opieki nad zamkową biblioteką, ponieważ w dworskiej ordynacji brakuje informacji o zatrudnionym na dworze bibliotekarzu. Ponadto w czasach następcy Jana Fryderyka, Barnima X, książęcą biblioteką i jej inwentaryzacją zajmował się kaznodzieja nadworny dr Mikołaj Ribbenn. Wynikało to prawdopodobnie z tego, że duchowieństwo nadal uważano za grupę wykształconą. Jeszcze w okresie średniowiecza właścicielami książek było głównie duchowieństwo i bogate klasztory, w których kopiowano teksty przechowywane w tamtejszych bibliotekach. W odrodzeniu duchowni nadal mieli dostęp do większej liczby książek niż gros społeczeństwa, a dzięki temu wiedzieli, jak postępować z powierzonym im księgozbiorem.

Podsumowanie

W czasach Jana Fryderyka doszło do powstania dwóch nowych ordynacji, które układem oraz zakresem obowiązków głównych urzędników dworskich przypominały zarządzenia brandenburskie, saksońskie i meklemburskie. Wszystkie z wymienionych dworów funkcjonowały w obrządku protestanckim, co w znaczny sposób wpłynęło na życie dworskie. Z tego też względu niewłaściwe wydaje się porównanie książęcego dworu szczecińskiego do królewskiego dworu polskiego, który po pierwsze był katolicki, a po drugie – bogatszy.

W ordynkach szczecińskich, podobnie jak przypadku innych niemieckich ordynacji, uderzała skromność dworu i liczne ograniczenia nie pozwalające na jakąkolwiek swobodę. W artykule udało się usystematyzować dotychczasową wiedzę na temat dworskich urzędników w czasach Jana Fryderyka. Wykazano również podobieństwa w obowiązkach marszałka dworu, starosty dworu i rentmistrza krajowego, ale w celu dokładniejszego poznania ewolucji tych urzędów należałoby skonfrontować wszystkie ordynacje dworskie powstałe na ziemiach pomorskich i porównać je z zachowanymi ordynacjami elektorskimi.

---

⁶² APS, AKS, sygn. I/3107, Hofordnungen des Furstlichen Hauses Stettin Pommern, s. 233. Zob. także: F. Hasenritter, dz. cyt., s. 233–234.

Bibliografia

Źródła

- Archiwum Państwowe w Szczecinie (APS), Archiwum Książąt Szczecińskich (AKS), sygn. I/3078, Die Hofordnung.
 APS, AKS, sygn. I/ 3102, Die Hofordnung de Anno 1569.
 APS, AKS, sygn. I/3104, Hofordnung Anno 1575.
 APS, AKS, sygn. I/ 3107, Hofordnungen des Furstlichen Hauses Stettin Pommern.
 APS, AKS, sygn. I/3110, Deputat, Holz, Brot und Justiz – Ordnung Anno 1589.
 Archiwum Uniwersytetu Szczecińskiego, E. Podralska, Organizacja dworu księcia Jana Fryderyka, 1998.
 Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, I. HA Geh. Rat, Rep. 41 Beziehungen zu Kursachsen, Nr. 485.

Opracowania

- Bethe H., *Pommersche Herzogsschlosser*, „Ostdeutsche Monatshefte”, t. 2, 1934.
 Bobowski K., *Dokumenty i kancelarie na Pomorzu Zachodnim do końca XIII w.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia”, t. 54, 1988.
 Bollnow H., *Die pommersche Herzöge und die heimische Geschichtschreibung*, „Baltische Studien Neue Folge” (dalej: BS NF), nr 39, 1937, s. 1–35.
 Boras Z., *Książęta Pomorza Zachodniego*, Poznań 1996.
 Bülow H., *Caspar vom Wolde*, <http://www.deutsche-biographie.de/sfz86010.html> (dostęp: 12 VIII 2014).
 Burkhardt J., *Stulecie reformacji Niemczech*, Warszawa 2009.
 Elias N., *Przemiany obyczajów w cywilizacji Zachodu*, Warszawa 1980.
 Gaziński R., *Księstwo pomorskie w czasach Lubinusa*, w: *Eilharda Lubinusa podróż przez Pomorze*, red. R. Skrycki, Szczecin 2013, s. 45–81.
 Gut A., *Personel kancelarii książąt pomorskich do połowy XIV wieku*, „Przełęcz Zachodniopomorski”, t. 14, 1999, z. 1, s. 73–102.
 Haag G., *Über eine Schrift des Kanzler Otto von Ramin*, „Baltische Studien” (dalej: BS), 27, 1878, s. 422–425.
 Hasenritter F., *Die pommersche Hofordnungen, als Quellen für die Hof und Landesverwaltung*, BS NF, 39, 1937, s. 147–182.
 Kantzow T., *Pomerania. Kronika Pomorska z XVI wieku*, tłum. K. Golda, przyp. i kom. T. Bialecki, E. Rymar, Szczecin 2005, t. 2, ks. 2.
 Kern A., *Deutsche Hofordnungen des 16. und 17. Jahrhunderts*, Bd. 1, Berlin 1905.
 Klempin R., *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns: aus der Zeit Bogislafs X, Bath–Berlin 1859*.

- Kodzik J., *Ceremoniał polskiego dworu królewskiego w XVIII w. z perspektywy niemieckich uczonych*, Warszawa 2015.
- Kosegarten J.G.L., *Geschichte der Universität Greifswald mit urkundlichen Beilagen, 1, Greifswald 1857*.
- Lebrun F., *Reformacja: wspólna wiara i osobista pobożność*, w: *Historia życia prywatnego*, red. R. Chartier, Wrocław 2005.
- Maczak A., *Rządzący i rządzeni. Władza i społeczeństwo w epoce wczesnonowoczesnej*, Warszawa 2002.
- Nawrocki S., *Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średniowiecza do końca XX wieku*, Poznań 1998.
- Ogiewa-Sejnota M., *Kancelaria na dworze księcia szczecińskiego Jana Frydryka, personel i funkcjonowanie. Zarys problematyki*, „*Studia Maritima*”, t. 27, 2014, nr 2, s. 137–147.
- Ogiewa M., *Obowiązki i wynagrodzenia urzędników książęcych w świetle ordynku dworskiego z 1575 roku*, w: *Szczecin – codzienność miasta i jego mieszkańców. Czwarta Konferencja Edukacyjna, 9 XII 2011 r.*, red. K. Rembacka, Szczecin 2012, s. 49–50.
- Bahl P., *Der Hof des Großen Kurfürsten. Studien zur höheren Amtsträgerschaft Brandenburg-Preußens*, Köln–Weimar–Wien 2001.
- Ptaszyński M., *Narodziny zawodu. Duchowni luterkańscy i proces budowania konfesji w Księstwach Pomorskich XVI/XVII w.*, Warszawa 2011.
- Schleinert D., *Pommersche Herzögen. Die greifen im Porträt*, Rostock 2012.
- Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2008.
- Turek-Kwiatkowska L., *Filip II i Filip Hainhofer – miłośnicy sztuki*, w: *Filipa Hainhofera dziennik podróży, zawierający obrazki z Frankonii, Saksonii, Marchii Brandenburskiej i Pomorza z 1617 roku*, oprac. K. Gołda, Szczecin 2000.
- Turek-Kwiatkowska L., *Organizacja dworu książęcego w Szczecinie*, w: *Mecenat artystyczny książąt Pomorza Zachodniego*, red. W. Filipowiak, B. Januskiewicz, Szczecin 1990.
- Wachowiak B., *Gospodarka folwarczna w domenach Księstwa Pomorskiego w XVI i na początku XVII wieku*, Warszawa 2005.
- Wachowiak B., *Odrodzenie na Pomorzu Zachodnim*, w: *Dzieje Szczecina*, red. G. Labuda, Warszawa 1963.
- Wachowiak B., *Próby scentralizowania państwa pomorskiego za Bogusława X i jego następców*, w: *Historia Pomorza*, red. G. Labuda, Poznań 1976.
- Wachowiak B., *Szczecin stolicą księstwa pomorskiego*, w: *Dzieje Szczecina*, red. G. Labuda, Warszawa 1963.
- Włodarczyk E., *Zmienność funkcji kulturalnej Szczecina od średniowiecza do czasów współczesnych*, w: *Szczecin na przestrzeni wieków. Historia. Kultura. Sztuka*, red. E. Włodarczyk, Szczecin 1995.
- Zedler J. H., *Grosse vollständige Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste*, Bd. 13, s. 405, <http://www.zedler-lexikon.de/blaettern/einzelseite.html?id=127017&bandnummer=13&seitenzahl=0216&supplement=0&dateiformat=1> (dostęp: 24 II 2014).

Monika Ogiewa-Sejnota

Duties of officials at the court of Johann Friedrich, Duke of Stettin
(Summary)

The paper discusses issues concerning central offices in the Duchy of Stettin during the rule of Duke Johann Friedrich (1569–1600). The aim of the work is not only to describe and systematise the duties of the main court officials, but also to show the evolution of the offices during the rule of the successors of Bogusław X and compare them to their equivalents in German courts. In view of the fact that the offices were dependant on the court ordinance, it became the main archival source used to study the issues in question.

The analysis of archival material allowed to single out and describe the duties of main state officials, among whom there were: court marshal, responsible for the protocol, captain of the castle, responsible for the security of the duke and his family, national rentmeister, taking care of economic matters, chancellor, heading the chancellery and overseeing matters concerning foreign affairs of the Duchy, court advisers, providing advice to the ruler, as well as court priest, responsible for the religious life of the duke and his family.

The compiled material shows that the powers of some court official overlapped, which may indicate that their scope of duties was not fully formed. Moreover, it is shown that court ordinances in Stettin were inspired by regulations introduced in German courts, which may have resulted from the fact that the duchies were a part of the Protestant sphere of influence.

Monika Ogiewa-Sejnota – pracownik Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Stargardzie, doktorantka w Instytucie Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego; główne zainteresowania badawcze: kwestie życia codziennego w epoce nowożytnej; przygotowuje dysertację doktorską o życiu codziennym na dworze księcia szczecińskiego Jana Fryderyka; członek redakcji „Stargardii” (<http://stargardia.pl/>) i Kolegium Redakcyjnego Wydawnictw Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Stargardzie; autorka artykułów publikowanych w: „Medycyna Nowożytna. Studia na Kulturą Medyczną”, „Przeglądzie Zachodniopomorskim” i „Studiach Maritima”. E-mail: m.ogiewa-sejnota@muzeum-stargard.pl.